

במנהרת הזמן

מי לא זוכר את נס פך השמן? בזכותו דלקה מנורת בית המקדש במשך שמונת ימי חנוכה. אבל לא רבים יודעים - כיצד בעצם מכינים את השמן ואיך עשו זאת אבותינו בעבר

צילום אייל מיטרני

אין כמעט מטבח בלי שמן זית, משתמשים בו לבשול, לטגון, לתבול ולאפייה, ויש כאלו שמדליקים בעזרתו נרות או אפילו מורחים אותו על הגוף – לריכוך העור. אבל איך בעצם מכינים שמן זית? מה עושים עם הזיתים לאחר קטיפתם (המסיק)? למעשה, ישנם שלושה שלבים עיקריים.

השלב הראשון: ריסוק

כדי להקל על הוצאת השמן מן הזיתים ראשית יש לרסק אותם. בעבר, הניחו את הזיתים בתוך שקע חצוב בסלע וריסקו אותם בעזרת אבן או גלגלו אבנים כבדות הלוך ושוב על גבי הזיתים. במרוצת הזמן נבנה אגן ריסוק גדול ועגול (הקרוי: ים) בו הושמו הזיתים, ואבן עליונה עגולה וכבדה (הקרויה: מְמַל) אותה סובבו על האגן. ישנם מְתַקְנִים עם אבן מְמַל אחת, וישנם עם שתי אבני מְמַל, הנעים במקביל על היס. האבן העליונה זזה בעזרת כוחו של אדם, בהמשך, בכוחן של חיות המשק: חמור, פרד, גמל. כיום, את הממל מסובב מנוע, כמובן.

השלב השני: כבישה

בשלב זה סחטו את השמן מהזיתים המרוסקים תוך יצירת לחץ על רסק הזיתים כדי להפריש ממנו את הנוזלים. תחילה היו ממלאים את הסלים המעגלים (הקרויים: עקלים) בזיתים המרוסקים. את העקלים הניחו בתוך הספּלול, שהינו שֶקֶע חצוב בסלע ומעליהם אבנים כבדות. השמן נסחט ממשקל האבנים אל הספּלול ונאסף ממנו אל תוך מיכל אגירה. בימי ממלכות ישראל ויהודה בנו מתקן סחיטה שפעל

פעילות

שלבי עצירת השמן והשיטות לא השתנו מאוד עם השנים, אך הכלים השתכללו. בתל מרשה (חלק מגן לאומי בית גוברין) מצויים בדי עתיקים רבים שנחצבו בתוך סלע הקרטון הרך במרתפי הבתים בתקופה העתיקה. אתם מוזמנים להצטרף לפעילות:

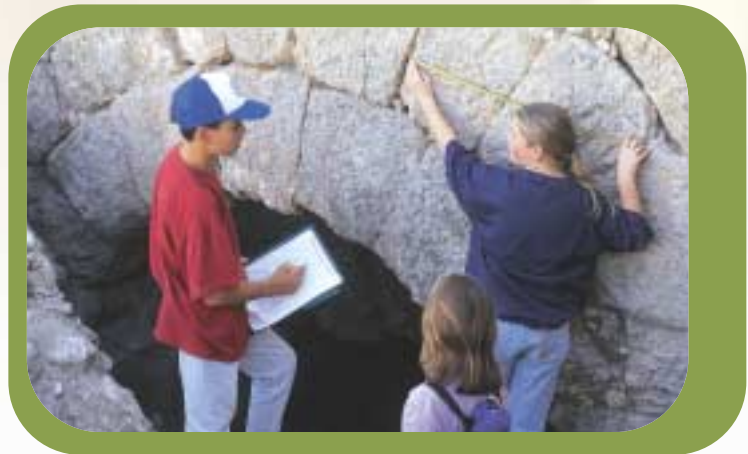
בפעילות זו תרדו אל עולם תת קרקעי במערות ובמחילות של בית גוברין, תראו כיצד חיו תושבי השפלה בעבר וממה התפרנסו, תעברו במערת הקולומבניים (שוכך יונים קדום), ובמערות הסמוכות לה. והכי חשוב: תבקרו בבית בד המצוי במרתפי הבתים העתיקים, תשחזרו מלאכות קדומות ותלמדו כיצד הפיקו את שמן הזית בימים עברו, מהמסיק ועד להפקת השמן.

לפרטים: מרכז חינוך והסברה יהודה וירושלים, 02-9919550; גן לאומי בית גוברין, 08-6811020.

גם בגן לאומי גן השלושה (הסחנה), ניתן להשתתף בפעילות להפקת שמן במתקני בדי עתיקים, להשתמש באבני הים והממל ואפילו ליצור נרות שמן ופתיל – במיוחד לחג החנוכה.

לפרטים: מרכז חינוך והסברה גליל תחתון-עמקים, 04-6568272.

← **הפעילויות מתקיימות בהזמנה מראש.**

באמצעות הקורה (מכאן מקור השם: "בית הבד"). המצאה זו אפשרה ייצור המוני של שמן. בהמשך עברו למתקן בעל בורג שלחץ את העקלים. כיום בעידן המודרני נעשית הסחיטה באנגרית חשמל.

השלב השלישי: הפרדה

לאחר כבישת הזיתים היה צורך להפריד את השמן מהמים. מאחר ששמן קל ממים וצף על פניהם, ניתן להפרידו בקלות. שיטת הפרדה זו נקראת "כבישה קרה". שיטה נוספת היא חימום הנוזל שמכיל גם את שירי הזיתים, פעולה המזרזת את הפרדות השמן מהמים, והיא קרויה "כבישה חמה".

ואם זה נשמע לכם מסובך מדי, אל דאגה יש גם הדגמה...

אגדת עֵם מעשה בְּשֶׁמֶן וּבֶשֶׂם בשוק של בית שאן

לפני הרבה שנים, בערך 1500 שנה, בשוק של סְקִיתוֹפּוֹלִיס, היא בית שאן העתיקה, היו שתי חנויות סמוכות: חנות אחת של הַבֶּשֶׂם, מוכר הַבֶּשֶׂמִים, וחנות שנייה של הַשֶּׁמֶן, מוכר הַשֶּׁמָנִים, וביניהן הפריד קיר. חנותו של השמן תמיד הייתה מלאה קונים, הכל אהבו לקנות אצלו, כי היה אדם ישר ונעים הליכות. לעומת זאת, בחנותו של הבשם אנשים מיעטו להיכנס מפני שלא סחר ביושר ורימה את הקונים. הבשם קינא מאוד בשמן וזמם מזימות רעות.

לילה אחד הציץ הבשם וראה את השמן סופר את כספו. דינר אחד של זהב, שני דינרים, עשרה דינרים של זהב, חמישים, מאה, מאה ושישים דינרי זהב, ומטמין בְּמִטְפַּחַת אדומה. התקנא הבשם ולמחרת בבוקר יצא לרחוב וצעק בקולי קולות שכספו שלו נגנב, "מאה שישים דינרי זהב בתוך מטפחת אדומה, גנבו ממני".

מיד נאספו אנשים, הגיעו שוטרים והחלה חקירה: "במי אתה חושד?" שאלו אותו.

והבשם ענה: "אינני יודע, לא היה כאן איש, מלבד השמן מהחנות הסמוכה".

מיד נתגלה הכסף והשמן המסכן נתפס לקול תְּחִנּוּנָיו כי בכספו שלו מדובר.

הובלו השנים בפני שופט: זה טוען הכסף שלי וזה טוען הכסף שלי.

לאחר הַתְּלַבְּטִיּוֹת, ציווה השופט להביא קערה עם מים וביקש שישומו בהם את הדינרים.

"אם יעלו ויצופו עיגולי שמן – דברי השמן אמת הם, ואם לא – דברי הבשם אמת הם".

וכך עשו. מיד עלו וצפו על פני המים עיגולי שמן רבים וכולם הבינו כי השמן דובר אמת.

והחזירו לו את כספו. ואילו את הבשם - דנו למאסר ארוך.

כתכשיר רפואי כחומר סיכור. שמן הזית שימש בַּפְּלֶחֶן למשיחת מלכים וַכְּהֲנָיִם, לְנִסְיָהּ עַל מְזַבַּח, לְמִנְחוֹת ולהדלקת נרות ומנורות בבתי תפילה.

עונת המסיק בארץ היא עונת הסתיו.

מסיק הזיתים מתבצע בשתי שיטות

עתיקות שכמעט ולא נשתנו עד

היום: המסיק בידיים – קטיפת הפירות

ואיסוסם לכלי איסוף. שיטה זו נקראת גם "סְחִיטָה"

כיוון שהמוסק מושך את שתי ידיו מקצה הענף הקרוב

לגזע אל סופו. שיטה שנייה היא "נְקִיפָה" – הכאת

הענפים במקלות ארוכים כשהפרי נושר על יריעות

שנפרשו מתחת לעץ. עד היום מסיק הזיתים הוא יְדָגִי,

ואין מכונה אשר עושה זאת.

עץ הזית הוא עץ יֶרֶק עַד, שגזעו מפותל ומסובך ועליו ירוקים כסופים. הוא בן למשפחת

הזיתיים, בה כ־35 מינים הנפוצים

באסיה, באירופה ובאפריקה. עץ

הזית גדל כעץ בר ביער הטבעי של

אזורנו ונמנה עם שבעת המינים

שנתברכה בהם הארץ, והוא אחד

משלושת הגידולים המרכזיים

בכלכלת הארץ בעבר (דָּגָן, תִּירוֹשׁ וַיְצִהָר).

הזית תורבת לפני כ־9,000 שנה. פרי הזית ושמן הזית

היו מוצרי חקלאות ותעשייה אופייניים לארץ ישראל

בעת העתיקה וגם בתקופות מודרניות. שמן הזית

שימש לאורך השנים: למאכל, לניקיון הגוף, לטיפול

הגוף, לתעשיית התמרוקים ולמאור, וכן השתמשו בו

הידעתי?

חידון טריוויה נושא פרסים

8. מסיק הוא:
א. קטיף פירות הזית, ב. דריכה על פירות הגפן

9. הקולומבריום שימש כ:
א. מערת קבורה, ב. מערה לגידול יונים

10. החלמונית פורחת ב:
א. סתיו, ב. אביב

**יש לשלח את התשובות עד לתאריך 20.12.04
לכתובת: רשות הטבע והגנים, מגזין "בשביל
הארץ" (מדור ניצנים). רח' אדם ועולמו 3,
גבעת שאול, ירושלים 95463.**

התשובות מגיליון קודם: 1-א, 2-ב, 3-א, 4-ב, 5-ב, 6-ב, 7-ב, 8-א, 9-א, 10-א.
הזוכים בערכת יצירת פסיפס הם: גל אברהם מקיבוץ עין החורש וידידה אלינסון מפדואל. הפרסים יישלחו לבתי הזוכים.

1. העיר העתיקה ציפורי הייתה:
א. עיר צלבנית, ב. מושב הסנהדרין

2. רבי יהודה הנשיא חתם:
א. הסכם שלום, ב. את המישנה

3. עץ זית הוא:
א. ירוק עד, ב. ירוק רק בעונות מסוימות

4. הזית נמנה עם:
א. שבעת המינים, ב. ארבעת המינים

5. שמה הרומאי של בית שאן:
א. סקיתופוליס, ב. איליה קפיטולינה

6. העיר הקדומה בית שאן נחרבה ב:
א. שריפה, ב. רעידת אדמה

7. נקיפה היא פעולת:
א. סחיטה, ב. הכאה

מי בתשבץ

							1.
							2.
							3.
							4.
							5.
							6.

מה קיבלתם בטור הצהוב?

1. מופק מהזית.
2. גלגל אבן גדול וכבד, מסתובב על צדו המעוגל ומרסק את הזיתים.
3. המוסקים מכים במקלות על ענפי העץ והפרי נופל על יריעות שנפרשו על הקרקע.
4. פרי ממנו מפיקים שמן.
5. אגן גדול, חצוב באבן, בעל שוליים מורמים, המשמש לריסוק הזית בבית הבד.
6. אחת התעשיות הנפוצות המתבססות על שמן זית.